

Πρόλογος

Ο ανά χείρας 4ος τόμος των *Κειμένων Οικονομικής Θεωρίας και Πολιτικής* περιέχει επτά εργασίες. Η πρώτη αναφέρεται στη Θεωρία της αξίας και της υπεραξίας του Ricardo και του Marx, οι τρεις επόμενες στη Θεωρία των γραμμικών συστημάτων παραγωγής. Οι επόμενες δύο αναφέρονται στο γνωστό μοντέλο οικονομικής ισορροπίας και οικονομικής μεγέθυνσης του John von Neumann. Η τελευταία αποτελεί την Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση του βιβλίου *Για τη θεωρία της μεγέθυνσης του εθνικού εισοδήματος* του G. A. Feldman. Η τρίτη εργασία γράφτηκε σε συνεργασία με τον Βαγγέλη Παπαχρήστο.

Γιώργος Σταμάτης

Το απόλυτο μέτρο των αξιών και των τιμών ως κομβικό σημείο της ρικαρδιανής θεωρίας της αξίας*

Σκοπός της ανά χείρας συλλογής κειμένων είναι να δώσει στον έλληνα αναγνώστη τη δυνατότητα να γνωρίσει τις γενικές αρχές της κλασικής οικονομικής θεωρίας όπως αναπτύχθηκαν από τον σημαντικότερο από τους θεμελιωτές της, τον David Ricardo. Ιδιαιτέρως της κλασικής θεωρίας της αξία και της υπεραξίας. Η συλλογή περιλαμβάνει ένα κείμενο του Ricardo και σχόλια του Marx.

Το κείμενο του Ricardo αποτελείται από τα κεφάλαια I-VI («Για την αξία», «Για τη γαιοπρόσοδο», «Για την πρόσοδο των ορυχείων», «Για την κανονική τιμή και την τιμή αγοράς», «Για τους μισθούς» και «Για τα κέρδη») του *On the Principles of Political Economy and Taxation* (Για τις γενικές αρχές της πολιτικής οικονομίας και της φορολογίας).¹

Λόγοι οικονομίας χώρου και μόνο μας υποχρέωσαν, παρά την επιθυμία μας, να μη συμπεριλάβουμε σ' αυτήν τη συλλογή και το

---

* Εισαγωγή στο: Ντέιβιντ Ρικάρντο/Καρλ Μαρξ, *Αξία και υπεραξία*, Εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 1989.

1. Απ' ό,τι γνωρίζουμε υπάρχει στα ελληνικά μία και μόνη, εξαντλημένη προ πολλού, μετάφραση του κύριου έργου του Ricardo: David Ricardo, *Αρχαί πολιτικής οικονομίας και φορολογίας*. Μετάφρασις Νίκου Π. Κωνσταντινίδη, Εισαγωγή Δ. Καλιτσούνακη, Εκδοτικός Οίκος Γκοβόστη, Αθήνα 1938. Η μετάφραση του Νίκου Π. Κωνσταντινίδη είναι σχεδόν άψογη. Δεν θα υπήρχε λόγος να ξαναμεταφραστούν γι' αυτήν τη συλλογή τα έξι πρώτα κεφάλαια των *Αρχών* του Ricardo, αλλά θα μπορούσαν να ληφθούν από τη μετάφραση του Κωνσταντινίδη, αν αυτή δεν ήταν γραμμένη σε μια καθαρεύουσα, η οποία θα δυσχέραινε σε πολλούς την ανάγνωση.

Essay on the Influence of a low Price of Corn on the Profits of Stock (Δοκίμιο για την επίδραση μιας χαμηλής τιμής των σιτηρών στα κέρδη του κεφαλαίου) και τις δύο γραφές του *On the Absolute and Exchangeable Value* (Για την απόλυτη αξία και την ανταλλακτική αξία) που έγραψε ο Ricardo λίγο πριν το θάνατό του.²

Αντιθέτως, η επιλογή 6 μόνον, των 6 πρώτων, από τα συνολικά 32 κεφάλαια των *Αρχών* του Ricardo οφείνεται στο γεγονός που επισημαίνει ο Marx,³ ότι η θεωρία του Ricardo περιέχεται αποκλειστικά στα 6 πρώτα κεφάλαια των *Αρχών* και ότι τα υπόλοιπα, με εξαίρεση το 27ο «Για το νόμισμα και τις τράπεζες»,⁴ αποτελούν εφαρμογές, επεξηγήσεις και προσθήκες.

Αντί όποιας άλλης περιγραφής των περιεχομένων αυτών των 6 κεφαλαίων των *Αρχών* του Ricardo παραθέτουμε εδώ την ανάλυσή τους που δίνει ο Marx στις *Θεωρίες για την υπεραξία*:

«Ο Ricardo ξεκινά από τον προσδιορισμό of the relative values (ή exchangeable values) of commodities by “the quantity of labour” [των σχετικών αξιών (ή των ανταλλακτικών αξιών) των εμπορευμάτων δια “της ποσότητας εργασίας”]. (Μπορούμε στο τέλος να διεξέλθουμε τα διαφορετικά νοήματα, με τα οποία χρησιμοποιεί ο Ricardo [τη λέξη] value [αξία]. Ο χαρακτήρας αυτής της “labour” δεν εξετάζεται περαιτέρω. Εάν δύο εμπορεύματα είναι ισοδύναμα –ή σε ορισμένη αναλογία ισοδύναμα ή, πράγμα που είναι το ίδιο, είναι ποσοτικώς άνισα ανάλογα με την ποσότητα “εργασίας”, την οποία περιέχουν–, τότε είναι όμως επίσης σαφές, ότι είναι ως προς την ουσία, στο βαθμό που είναι ανταλλακτικές αξίες, ίδια. Η ουσία τους είναι η εργασία. Γι’ αυτό είναι “αξία”. Το μέγεθός τους είναι διαφορετικό, ανάλογα με το αν περιέχουν περισσότερη ή λιγότερη απ’ αυτήν την ουσία. Το σχήμα λοιπόν –τον ιδιαίτερο προσδιορισμό της εργασίας ως δημιουργούσας

---

2. Το κείμενο αυτό ανακάλυψε και δημοσίευσε το 1951 στον τέταρτο τόμο των *Works and Correspondence of David Ricardo* ο Piero Sraffa. Το κείμενο αυτό του Ricardo είναι χωρίς τίτλο. Ο τίτλος είναι του εκδότη.

3. Δες K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, Teil 2, MEW, Bd. 26.2, σ. 164.

4. Αποφασίσαμε ωστόσο να μη συμπεριλάβουμε και αυτό το κεφάλαιο στη συλλογή για δύο λόγους. Ο πρώτος είναι ότι οι απόψεις του Ricardo για το χρήμα προκύπτουν ήδη από το 1ο κυρίως κεφάλαιο των *Αρχών*. Και ο δεύτερος, ότι οι απόψεις του για το χρήμα (ιδιαίτερος η ποσοτική θεωρία του του χρήματος) δεν αποτελούν οργανικό μέρος της θεωρίας του και της κλασικής θεωρίας γενικά.

ανταλλακτική αξία ή ως παρουσιαζόμενης σε ανταλλακτικές αξίες-, τον *χαρακτήρα* αυτής της εργασίας *δεν τον εξετάζει ο Ric[ardo]*. Ως εκ τούτου, δεν κατανοεί τη συνάρτηση *αυτής της εργασίας* με το *χρήμα* ή ότι αυτή πρέπει αναγκαστικά να παρουσιαστεί ως *χρήμα*. Ως εκ τούτου, δεν κατανοεί ολωσδιόλου τη συνάρτηση μεταξύ του προσδιορισμού της ανταλλακτικής αξίας του εμπορεύματος διά του χρόνου εργασίας και της αναγκαιότητας των εμπορευμάτων να προχωρήσουν στον σχηματισμό του χρήματος. Ως εκ τούτου, η εσφαλμένη του θεωρία περί χρήματος. Σ' αυτόν πρόκειται εκ των προτέρων μόνο για το *αξιακό μέγεθος*. Δηλ. [για το] ότι τα μεγέθη των αξιών των εμπορευμάτων είναι ανάλογα των ποσοτήτων εργασίας, που απαιτούνται για την παραγωγή τους. Απ' αυτό ξεκινά ο Ric[ardo]. Και χαρακτηρίζει ρητά τον A. Smith ως αφετηρία του ([D. Ricardo, *On the Principles...*] κεφάλαιο I, μέρος I).

Η μέθοδος του Ric[ardo] συνίσταται λοιπόν στο εξής: Ξεκινά από τον προσδιορισμό του αξιακού μεγέθους του εμπορεύματος διά του χρόνου εργασίας και *εξετάζει* μετά αν οι λοιπές οικονομικές σχέσεις, κατηγορίες, *αντιφάσκουν* σ' αυτόν τον προσδιορισμό ή σε ποιο βαθμό τροποποιούν αυτόν τον ίδιο προσδιορισμό. Από την πρώτη κατ'αρχήν βλέπει *κανείς* τόσο την ιστορική δικαιολογία της μεθόδου αυτού του είδους, [όσο και] την επιστημονική της ανεπάρκεια, η οποία όχι μόνον εμφανίζεται (όσον αφορά τη μορφή) στον τρόπο παρουσίασης [της ύλης], αλλά και οδηγεί σε εσφαλμένα αποτελέσματα, επειδή υπερπηδά τους αναγκαίους διαμεσολαβητικούς κρίκους και ζητά να καταδείξει με *άμεσο τρόπο* τη σύμπτωση των οικονομικών κατηγοριών μεταξύ των.

Ιστορικά αυτός ο τρόπος έρευνας ήταν δικαιολογημένος και αναγκαίος. Η πολιτική οικονομία αναπτύχθηκε με τον A. Smith σε ένα ορισμένο ολοκληρωμένο όλον, έκλεισε κατά κάποιον τρόπο το πεδίο, το οποίο αυτή περιλαμβάνει, έτσι που ο Say μπόρεσε να τη συγκεφαλαιώσει με ρηχή συστηματικότητα σε ένα σχολικό βιβλίο. [Στο διάστημα] μεταξύ Smith και Ricardo συναντά κανείς πια μόνον επιμέρους έρευνες για παραγωγική και μη παραγωγική εργασία, νομισματικό σύστημα, δημογραφία, γαιοκτησία και φόρους. Ο ίδιος ο Smith κινείται με μεγάλη αφέλεια σε μια συνεχή αντίφαση. Αφενός ακολουθεί την εσωτερική συνοχή των οικονομικών κατηγοριών ή την κρυφή δομή του αστικού οικονομικού συστήματος. Αφετέρου τοποθετεί πλάι σ' αυτό τη συνοχή, όπως αυτή είναι φαινομενικά δεδομένη στις μορφές εμφάνισης του ανταγω-

νισμού και επομένως όπως παρουσιάζεται στον μη επιστημονικό παρατηρητή, το ίδιο ακριβώς όπως παρουσιάζεται σ' αυτόν που είναι εμπλεγμένος πρακτικά στη διαδικασία της αστικής παραγωγής και ενδιαφέρεται πρακτικά γι' αυτήν. Οι δύο αυτοί τρόποι σύλληψης –από τους οποίους ο ένας διεισδύει στην εσωτερική συνοχή, ούτως ειπείν στη φυσιολογία του αστικού συστήματος, και ο άλλος απλώς περιγράφει, καταγράφει, διηγείται και δίνει σύμφωνα με συστηματοποιούντες εννοιακούς προσδιορισμούς αυτό που στη βιοτική διαδικασία δείχνεται εξωτερικά, έτσι όπως δείχνεται και εμφανίζεται– οδεύουν στον Smith όχι μόνον ανυποψίαστα πλάι-πλάι, αλλά μπερδεύονται και αντιφάσκουν ο ένας στον άλλο συνεχώς. Στον Smith αυτό είναι δικαιολογημένο (με εξαίρεση ορισμένες επιμέρους έρευνες, [όπως] για το χρήμα), επειδή η δουλειά του ήταν στην πραγματικότητα διττή. Αφενός η προσπάθεια να εισέλθει στην εσωτερική φυσιολογία της αστικής κοινωνίας, αφετέρου όμως εν μέρει να περιγράψει πρώτα τις εξωτερικά εμφανιζόμενες μορφές της ζωής, να παραστήσει την εξωτερικά εμφανιζόμενη συνοχή της και εν μέρει επίσης να βρει για αυτές τις εμφανίσεις ονοματολογία και αντίστοιχες έννοιες κατανόησής [των], δηλ. εν μέρει να τις αναπαραγάγει πρώτα στη γλώσσα και [στη] διαδικασία της σκέψης. Η μία εργασία τον ενδιαφέρει τόσο πολύ, όσο και η άλλη, και επειδή οι δυο τους βαίνουν ανεξάρτητα η μία από την άλλη, προκύπτει εδώ ένας τελειώς αντιφατικός τρόπος αντίληψης, ο ένας, ο οποίος εκφέρει λιγότερο ή περισσότερο ορθά την εσωτερική συνοχή, και ο άλλος, ο οποίος εξίσου δικαιωματικά και χωρίς μια κάποια εσωτερική σχέση –χωρίς καμιά συνάρτηση με τον άλλο τρόπο σύλληψης– εκφέρει την *εμφανιζόμενη* συνοχή. Οι διάδοχοι λοιπόν του A. Smith, στο βαθμό που δεν εκπροσωπούν την εναντίον του αντίδραση παλιότερων, ξεπερασμένων τρόπων σύλληψης, μπορούν να συνεχίσουν ανενόχλητοι τις επιμέρους έρευνες και θεωρήσεις τους και μπορούν να θεωρούν πάντα τον A. Smith ως το θεμέλιό τους, είτε ακολουθούν το εσωτερικό ή το εξωτερικό μέρος του έργου του, είτε πράγμα που συμβαίνει πάντα σχεδόν, ανακατεύουν και τα δύο. Ο Ricardo όμως μπαίνει επιτέλους στη μέση και φωνάζει στην επιστήμη: Στάσου! Η βάση, η αφετηρία της φυσιολογίας του αστικού συστήματος –της κατανόησης της εσωτερικής οργανικής συνοχής του και της βιοτικής διαδικασίας του– είναι ο προσδιορισμός της *αξίας διά του χρόνου εργασίας*. Απ' αυτό ξεκινάει ο Ricardo και αναγκάζει τώρα την επιστήμη να εγκαταλείψει τη ρουτίνα της και να δώσει

λογαριασμό στον εαυτό της, σε ποιο βαθμό οι λοιπές κατηγορίες –σχέσεις παραγωγής και κυκλοφορίας–, που έχει αναπτύξει και παρουσιάσει, αντιστοιχούν ή αντιφάσκουν σ’ αυτήν τη βάση, στην αφετηρία, σε ποιο βαθμό γενικά η επιστήμη που απλώς αποδίδει και αναπαράγει τις μορφές εμφάνισης της διαδικασίας (επομένως και οι εμφανίσεις οι ίδιες) αντιστοιχούν στη βάση, στην οποία βασίζεται η εσωτερική συνοχή, η πραγματική φυσιολογία της αστικής κοινωνίας, ή η οποία αποτελεί την αφετηρία της [επιστήμης], πώς έχει γενικά το πράγμα με αυτήν την αντίφαση μεταξύ της φαινομενικής και της πραγματικής κίνησης του συστήματος. Αυτό αποτελεί λοιπόν τη μεγάλη ιστορική σημασία του Ricardo για την επιστήμη και τον λόγο, για τον οποίο ο ανιαρός Say, που ο Ricardo του αφαίρεσε το έδαφος κάτω από τα πόδια, έδωσε διέξοδο στην οργή του με την κενολογία que “sous prétexte de l’étendre” (la science), “on l’a poussée dans le vide” [ότι “με το πρόσχημα πως τη διευρύνουν” (την επιστήμη) “την έσπρωξαν στο κενό”]. Μ’ αυτό το επιστημονικό επίτευγμα συνδέεται στενά το ότι ο Ricardo αποκαλύπτει την οικονομική αντίθεση των τάξεων –όπως τη δείχνει η εσωτερική συνοχή–, την εκφράζει ρητά, και ότι ως εκ τούτου στην οικονομία η ιστορική πάλη και διαδικασία εξέλιξης συλλαμβάνεται στη ρίζα της, ανακαλύπτεται. Ο Carey (δες αργότερα το [σχετικό] σημείο) τον καταγγέλλει ως εκ τούτου ως πατέρα του κομμουνισμού.

“Το σύστημα του κυρίου Ricardo είναι ένα σύστημα της διχόνοιας... το σύνολό του τείνει να παραγάγει εχθρότητα μεταξύ τάξεων και μεταξύ εθνών... Το βιβλίο του είναι το αληθινό εγχειρίδιο του δημαγωγού, ο οποίος θέλει εξουσία μέσω της ίσης κατανομής της γης, του πολέμου και της λεηλασίας” (σ. 74, 75., H. [C.] Carey, *The Past, the Present, and the Future*, Philadelphia 1848).

Αφενός κατ’ αυτόν τον τρόπο προκύπτει η επιστημονική δικαιολόγηση και η μεγάλη ιστορική αξία του ρικαρδιανού τρόπου έρευνας, αφετέρου είναι προφανής η επιστημονική ανεπάρκεια της μεθόδου του, η οποία θα δειχθεί στα επιμέρους από αυτά που θα ακολουθήσουν αργότερα.

Εξ αυτού και η εξαιρετικά παράξενη και αναγκαία στρεβλή αρχιτεκτονική του έργου του [εννοεί τις *Αρχές*]. Το όλο έργο αποτελείται (στην τρίτη έκδοση) από 32 κεφάλαια. Απ’ αυτά 14 πραγματεύονται *φόρους*, περιέχουν επομένως μόνον *εφαρμογή* των θεωρητικών αρχών. Το 20ό κεφάλαιο “Value and Riches, their

Distinctive Properties” [“Αξία και πλούτος, οι διαφορετικές ιδιότητές τους”] δεν είναι παρά έρευνα για τη διαφορά μεταξύ της αξίας χρήσης και της ανταλλακτικής αξίας, επομένως ένα συμπλήρωμα στο πρώτο κεφάλαιο “On Value” [“Για την αξία”]. Το 24ο κεφάλαιο “Doctrine of A. Smith concerning the Rent of Land” [“Η διδασκαλία του A. Smith σχετικά με τη γαιοπρόσοδο”], ομοίως το 28ο κεφάλαιο “On the comparative value of gold, corn and labour etc.” [“Για τη σχετική αξία του χρυσού, των σιτηρών και της εργασίας κλπ.”] και το 32ο κεφάλαιο “Mr. Malthus’s Opinions on Rent” [“Οι απόψεις του κυρίου Malthus για την πρόσοδο”] είναι απλά συμπληρώματα και εν μέρει υπεράσπιση της θεωρίας του Ricardo για τη γαιοπρόσοδο, επομένως απλό παράρτημα των κεφαλαίων II και III, τα οποία πραγματεύονται την πρόσοδο. Το 30ο κεφάλαιο “On the Influence of Demand and Supply on Prices” [“Για την επίδραση της ζήτησης και της προσφοράς στις τιμές”] είναι ένα απλό παράρτημα του 4ου κεφαλαίου “On Natural and Market Price” [“Για τη φυσική τιμή και την τιμή αγοράς”]. Ένα δεύτερο παράρτημα αυτού του κεφαλαίου αποτελεί το 19ο κεφάλαιο “On Sudden changes in the Channels of Trade” [“Για τις ξαφνικές μεταβολές στους αγωγούς του εμπορίου”]. Το 31ο κεφάλαιο “On the Machinery” [“Για τις μηχανές”] είναι απλό παράρτημα στο 5ο και 6ο κεφάλαιο “On Wages” [“Για τους μισθούς”]. Το 7ο κεφάλαιο “On Foreign Trade” [“Για το εξωτερικό εμπόριο”] και το 25ο “On Colonial Trade” [“Για το αποικιακό εμπόριο”] είναι απλή εφαρμογή –όπως το κεφάλαιο για τους φόρους– των αρχών που διατυπώθηκαν πρωτίτερα. Το 21ο κεφάλαιο “Effects of Accumulation on Profits and Interest” [“Επιδράσεις της επισώρευσης στα κέρδη και στον τόκο”] είναι ένα παράρτημα των κεφαλαίων για τη γαιοπρόσοδο, τα κέρδη και το μισθό της εργασίας. Το 26ο κεφάλαιο “On Gross and Net Revenue” [“Για το ακαθάριστο και το καθαρό εισόδημα”] είναι ένα παράρτημα των κεφαλαίων για το μισθό της εργασίας, τα κέρδη και την πρόσοδο. Τέλος, το 27ο κεφάλαιο “On Currency and Banks” [“Για την κυκλοφορία του νομίσματος και τις τράπεζες”] στέκει τελείως απομονωμένο στο έργο και [είναι] απλώς περαιτέρω ανάπτυξη, εν μέρει μετατροπή των απόψεών του που έχει διατυπώσει στα παλιότερα γραπτά του για το χρήμα.

Η ρικαρδιανή θεωρία περιέχεται επομένως αποκλειστικά στα 6 πρώτα κεφάλαια του έργου. Όταν ομιλώ για τη λανθασμένη αρχιτεκτονική του, το κάνω αναφερόμενος σε αυτό το μέρος [των 6

πρώτων κεφαλαίων]. Το άλλο μέρος αποτελείται από εφαρμογές, επεξηγήσεις και συμπληρώσεις (εξαιρουμένου του τμήματος για το χρήμα), οι οποίες είναι ως προς τη φύση του πράγματος φύρδην-μίγδην και δεν έχουν καμιά αξίωση αρχιτεκτονικής. Η λανθασμένη αρχιτεκτονική του θεωρητικού μέρους (των 6 πρώτων κεφαλαίων) δεν είναι όμως τυχαία, αλλά είναι δεδομένη από τον ίδιο τον τρόπο έρευνας του Ricardo και από το ορισμένο καθήκον, που αυτός είχε θέσει στην έρευνά του. Εκφράζει το επιστημονικά ανεπαρκές αυτού του ίδιου του τρόπου έρευνας.

Το κεφάλαιο I μιλάει “On Value” [“Για την αξία”]. Διασπάται με τη σειρά του σε 7 μέρη. Στο πρώτο μέρος εξετάζεται κυρίως [το ερώτημα]: *Αντιφάσκει ο μισθός της εργασίας στον προσδιορισμό των αξιών των εμπορευμάτων* διά του χρόνου εργασίας που περιέχεται σε αυτά; Στο τρίτο μέρος αποδεικνύεται, ότι το γεγονός πως στην αξία του εμπορεύματος εισέρχεται αυτό που εγώ ονομάζω σταθερό κεφάλαιο, δεν αντιφάσκει στον προσδιορισμό της αξίας και ότι η αύξηση ή η μείωση του μισθού εργασίας επηρεάζει εξίσου ελάχιστα τις αξίες των εμπορευμάτων. Στο 4ο μέρος εξετάζεται, κατά πόσον η χρήση μηχανών και άλλου παγίου και διαρκούς κεφαλαίου, στο βαθμό που αυτό στις διάφορες σφαίρες της παραγωγής εισέρχεται σε διαφορετική αναλογία στο συνολικό κεφάλαιο, μεταβάλλει τον προσδιορισμό της exchangeable value [ανταλλακτικής αξίας] διά του χρόνου εργασίας. Στο 5ο μέρος εξετάζεται, κατά πόσον η αύξηση ή η μείωση των wages [μισθών] τροποποιεί τον προσδιορισμό των αξιών διά του χρόνου εργασίας, όταν στις διάφορες σφαίρες της παραγωγής χρησιμοποιούνται κεφάλαια διαφορετικής διάρκειας και διαφορετικού χρόνου ανακύκλωσης. Βλέπει λοιπόν κανείς, ότι σ’ αυτό το πρώτο κεφάλαιο δεν προϋποτίθενται μόνον *εμπορεύματα* –και δεν απαιτείται να προϋποτεθεί τίποτα περαιτέρω, όταν εξετάζεται η αξία ως τέτοια–, αλλά και μισθός της εργασίας, κεφάλαιο, κέρδος, γενικό ποσοστό κέρδους, ακόμη, όπως θα δούμε, οι διάφορες μορφές του κεφαλαίου, όπως προκύπτουν από τη διαδικασία κυκλοφορίας, και επίσης η διαφορά μεταξύ “natural and market price” [“φυσικής τιμής και τιμής αγοράς”], η οποία τελευταία παίζει μάλιστα στα επόμενα κεφάλαια, κεφ. II και III: “On Rent” [“Για την πρόσοδο”] και “On Rent of Mines” [“Για την πρόσοδο των ορυχείων”], ένα αποφασιστικό ρόλο. Αυτό το δεύτερο κεφάλαιο “On Rent” [“Για την πρόσοδο”] –το τρίτο “On Rent of Mines” [“Για την πρόσοδο των ορυχείων”] είναι απλό συμπλήρωμα του δεύτερου– αρχίζει, σύμφωνα

με την πορεία του τρόπου έρευνας του Ricardo, ορθά πάλι με το ερώτημα: *Αντιφάσκει η γαιοκτησία και η γαιοπρόσδοος στον προσδιορισμό των αξιών των εμπορευμάτων διά του χρόνου εργασίας;*

“Απομένει ωστόσο”, έτσι αρχίζει ο Ricardo το 2ο κεφάλαιο “On Rent” [“Για την πρόσοδο”], “να εξεταστεί, αν η ιδιοποίηση της γης και η συνακόλουθη δημιουργία της προσόδου θα προκαλέσει οποιεσδήποτε μεταβολές στις σχετικές αξίες των εμπορευμάτων, ανεξάρτητα από την ποσότητα της αναγκασίας για την παραγωγή τους εργασίας” (σ. 53, [On the] *Principles of Political Economy and Taxation*], 3^[r]d edit. Lond[on] 1821).

Για να διεξαγάγει λοιπόν αυτήν την έρευνα ο Ricardo, εισάγει όχι μόνον en passant [εν παρόδω] τη σχέση μεταξύ “market price” [“τιμή αγοράς”] και “real price” (monetary expression of value) [“πραγματική τιμή” (χρηματική έκφραση της αξίας)], αλλά προϋποθέτει την όλη καπιταλιστική παραγωγή και τη συνολική του αντίληψη για τη σχέση μεταξύ μισθού εργασίας και κέρδους. Ως εκ τούτου, το 4ο κεφάλαιο “On Natural and Market price” [“Για τη φυσική τιμή και την τιμή αγοράς”], το 5ο “On Wages” [“Για τους μισθούς”] και το 6ο “On Profits” [“Για τα κέρδη”] δεν προϋποτίθενται απλώς, αλλά είναι πλήρως ανεπτυγμένα στα δύο πρώτα κεφάλαια “On Value” [“Για την αξία”] και “On Rent” [“Για την πρόσοδο”] και στο κεφ. III ως παράρτημα του [κεφαλαίου] II. Στα επόμενα 3 κεφάλαια, στο βαθμό που κομίζουν από θεωρητική άποψη νέα πράγματα, συμπληρώνονται μόνον εδώ κι εκεί κενά, αναπληρώνονται εγγύτεροι προσδιορισμοί, οι οποίοι δικαιωματικά θα έπρεπε να βρουν τη θέση τους ήδη στο [κεφάλαιο] I και στο [κεφάλαιο] II.

Το όλο έργο του Ricardo περιέχεται λοιπόν στα δύο πρώτα κεφάλαιά του. Σ’ αυτά αντιπαρατίθενται οι ανεπτυγμένες αστικές σχέσεις παραγωγής, επομένως και οι ανεπτυγμένες κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας, στην αρχή τους, τον προσδιορισμό της αξίας, και καλούνται να δώσουν λογαριασμό, κατά πόσον αντιστοιχούν άμεσα σ’ αυτήν την αρχή ή πώς έχει το πράγμα με τις φαινομενικές αποκλίσεις, τις οποίες εισάγουν στην αξιακή σχέση των εμπορευμάτων. Τα κεφάλαια αυτά περιέχουν όλη την κριτική του της μέχρι τούδε πολιτικής οικονομίας, την κατηγορηματική ρήξη με την αδιάλειπτη αντίφαση του A. Smith, που συνίσταται στον εσωτερικό και τον εξωτερικό τρόπο θεώρησης, και κομίζουν συγχρόνως δι’ αυτής της κριτικής μερικά τελείως νέα εκπληκτικά αποτελέσματα. Ως εκ τούτου, η υψηλή θεωρητική απόλαυση, που προσφέρουν αυτά τα δύο πρώτα κεφάλαια, επειδή δίνουν σε συ-

μπυκνωμένη συντομία την κριτική της παλιάς θεωρίας, που ξέφυγε από τα όρια και το δρόμο της, και παρουσιάζουν το όλο αστικό σύστημα της οικονομίας ως υπαγμένο σε ένα θεμελιώδη νόμο, εξάγοντας από το διάσπαρτο και το πολυποίκιλο των φαινομένων και συμπεκνώνοντας την πεμπτουσία. Αλλ' αυτή η θεωρητική ικανοποίηση, την οποία προσφέρουν because of their originality [λόγω της πρωτοτυπίας των], της ενότητας της θεμελιώδους θεωρήσής των, της simpleness [απλότητας – Γ. Σ.], πυκνότητας, βαθύτητας, νεωτερικότητας και comprehensiveness [περιεκτικότητας – Γ. Σ.] αυτά τα δύο πρώτα κεφάλαια, χάνεται αναγκαστικά στη συνέχεια του έργου. Κι εδώ μας αιχμαλωτίζει σε ορισμένα σημεία με την πρωτοτυπία μεμονωμένων αναπτύξεων. Όμως το όλον προκαλεί χαλάρωση και ανία. Η συνέχιση δεν αποτελεί πια περαιτέρω ανάπτυξη. Όπου αυτή η συνέχιση δεν συνίσταται στη μονότονη, τυπική εφαρμογή των ίδιων αρχών σε διαφορετικό, κατ' επιφανειακό τρόπο εισαχθέν υλικό ή στον πολεμικό ισχυρισμό της ισχύος αυτών των αρχών, γίνονται μόνον ή επαναλήψεις ή αναπληρώσεις, το πολύ-πολύ, στα τελευταία μέρη, εξάγεται εδώ κι εκεί ένα χτυπητό συμπέρασμα.

Κατά την κριτική στον Ricardo πρέπει τώρα να διαχωρίσουμε αυτά που δεν ξεχώρισε ο ίδιος. [Πρώτον], τη θεωρία του για την υπεραξία, η οποία φυσικά υπάρχει σ' αυτόν, καίτοι αυτός δεν εξετάζει την υπεραξία εν διακρίσει προς τις ιδιαίτερες μορφές της, κέρδος, γαιοπρόσοδος, τόκος. Δεύτερον, τη θεωρία του για το κέρδος». ⁵

***

Τα σχόλια του Marx, που περιέχονται σ' αυτόν τον τόμο, είναι από τις *Theorien über den Mehrwert* (Θεωρίες για την υπεραξία). Πρόκειται για κείμενα που αναφέρονται άμεσα ή έμμεσα στον Ricardo, και συγκεκριμένα ένα μικρό απόσπασμα από το Μέρος 1 των *Θεωριών για την υπεραξία*, το οποίο αναφέρεται στη ματαιότητα της αναζήτησης ενός απόλυτου μέτρου των τιμών από τον Smith και παρεμπιπτόντως και από τον Ricardo, ολόκληρο σχεδόν⁶ το α' μέρος («Η θεωρία του Ricardo για την τιμή κόστους») του δέκατου κεφαλαίου («Η θεωρία του Ricardo και του A. Smith για την τιμή κόστους»), ολόκληρο το β' μέρος («Ο Ricardo για την υπεραξία») του δέκατου

5. K. Marx, *Theorien über den Mehrwert*, Teil 2, MEW, Bd. 26.2, σσ. 161-166.

6. Δεν συμπεριλάβαμε το πρώτο («Η κατάρρευση της θεωρίας των Φυσιοκρατών και η περαιτέρω εξέλιξη των απόψεων για τη γαιοπρόσοδο») από τα πέντε συνολικά τμήματα αυτού του α' μέρους.

πέμπτου κεφαλαίου («Η θεωρία του Ricardo για την υπεραξία»), ολόκληρο σχεδόν⁷ το δέκατο έκτο κεφάλαιο («Η θεωρία κέρδους του Ricardo») και, τέλος, το τέταρτο τμήμα («d. Samuel Bailey») του τρίτου («3. Πολεμικές πραγματείες») από τα συνολικά οκτώ μέρη του εικοστού κεφαλαίου («Η διάλυση της σχολής του Ricardo»), το οποίο πραγματεύεται την κριτική του Bailey στον Ricardo.⁸

Αν και δεν υπάρχει κανένας λόγος να αιτιολογήσουμε γιατί στη συλλογή αυτή συμπεριλάβαμε ως «σχόλια» στον Ricardo μόνον κείμενα του Marx, επιθυμούμε ως προς αυτό το σημείο να παρατηρήσουμε, ότι τα κείμενα του Marx για τον Ricardo είναι για δύο λόγους σημαντικότερα από οποιαδήποτε άλλα για την κατανόηση της ρικαρδιανής θεωρίας. Η μαρξική (και κατά συνέπεια η μαρξιστική) οικονομική θεωρία είναι η φυσική κληρονόμος της ρικαρδιανής και γενικότερα της κλασικής οικονομικής θεωρίας. Η μαρξική οικονομική θεωρία είναι αδιανόητη χωρίς την κλασική και ιδιαίτερα τη ρικαρδιανή θεωρία. Η άλλη όψη του νομίσματος είναι όμως, ότι σήμερα για τη ρικαρδιανή και γενικά την κλασική θεωρία δεν μπορεί να γίνει λόγος παρά μόνον ως για μια θεωρία, η οποία διαφυλάχθηκε κριτικά, διασώθηκε και ολοκληρώθηκε στη μαρξική και μαρξιστική θεωρία. Η μαρξική και μαρξιστική θεωρία είναι κριτική διαφύλαξη και ολοκλήρωση της ρικαρδιανής και γενικότερα της κλασικής θεωρίας – χωρίς βέβαια να εξαντλείται σ' αυτήν τη διαφύλαξη και ολοκλήρωση. Αυτή είναι που κάθε φορά –μετά τη διάλυση της ρικαρδιανής σχολής στην Αγγλία, μετά την εμφάνιση και παγκόσμια κυριαρχία τού ρητά κατά της κλασικής και της μαρξ(στι)κής θεωρίας στρεφόμενου νεοκλασικισμού, μετά την πραγματοποίηση του «προγράμματος Μάρσαλ» της υπαγωγής των υπολοίπων της κλασικής θεωρίας στο νεοκλασικό σχήμα υπό τη μορφή μιας κλασικής-νεοκλασικής σύνθεσης, μετά τη σύγχρονη νεοκλασική-νεοφιλελεύθερη μεθερμηνεία της κλασικής θεωρίας και, τέλος, μετά το σύγχρονο σραφφαϊκό-νεορικαρδιανό θετικιστικό κουτσούρεμα της θεωρίας του Ricardo – διαφύλαξε ζωντανές τις θεμελιώδεις αρχές των κλασικών.⁹

---

7. Από το τρίτο και τελευταίο τμήμα αυτού του κεφαλαίου, το οποίο αποτελείται από πέντε μέρη, συμπεριλάβαμε μόνον το πρώτο.

8. Τα κείμενα αυτά αναδημοσιεύονται από την ελληνική έκδοση των *Θεωριών για την υπεραξία*: Καρλ Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία* (τρεις τόμοι), Μετάφραση Παναγιώτη Μαυρομάτη, Εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984.

9. Εξαίρεση αποτελούν ορισμένοι από τους παλιότερους νεορικαρδιανούς, όπως ο L. von Bortkiewicz.

Επιπλέον, η μαρξική κριτική αποτελεί ίσως την ακριβέστερη ανάλυση, την εντιμότερη και δικαιότερη κριτική και τη βαθύτερη κατανόηση της ρικαρδιανής θεωρίας. Διότι στην ουσία είναι «ανασκαφή» των θεμελίων, στα οποία χτίστηκε αυτή η ίδια η μαρξική θεωρία. Επιπλέον γίνεται από ένα μοναδικό γνώστη όχι μόνον της κλασικής και ειδικότερα της ρικαρδιανής θεωρίας, αλλά και της οικονομικής θεωρίας γενικά πριν και μετά τους κλασικούς. Νομίζουμε λοιπόν ότι τα κείμενα του Marx αποτελούν μοναδικό βοήθημα για την κατανόηση του Ricardo.¹⁰

Δεν επιθυμούμε να επιχειρήσουμε ό,τι είναι αδύνατον στα πλαίσια μιας εισαγωγής, δηλ. μια παρουσίαση των γενικών αρχών της ρικαρδιανής θεωρίας και των απόψεων του Marx για αυτήν. Τον πυρήνα ωστόσο της θεωρίας του Ricardo αποτελεί η θεωρία του της αξίας. Σ' αυτήν αναφέρονται στο μεγαλύτερό τους μέρος και τα κείμενα του Marx που συμπεριλάβαμε σ' αυτήν τη συλλογή. Το κύριο σημείο της μαρξικής κριτικής στη ρικαρδιανή θεωρία της αξίας συνίσταται στη διαπίστωση, ότι αυτή η τελευταία δεν περιέχει καμιά ανάλυση της εξέλιξης των μορφών της αξίας ως τη χρηματική της μορφή, την τιμή. Ο Ricardo δεν κατανοεί, ότι η τιμή είναι μορφή ύπαρξης της αξίας και το χρήμα μορφή ύπαρξης της αφηρημένης εργασίας. Η έλλειψη αυτή οδηγεί τον Ricardo σε αντιφάσεις και αδιέξοδα, που στην πραγματικότητα δεν υπάρχουν. Έτσι στα πλαίσια της θεωρίας του προκύπτει η –στην πραγματικότητα φαινομενική μόνον– αντίφαση μεταξύ του προσδιορισμού της αξίας ενός εμπορεύματος διά του αναγκαίου για την παραγωγή του χρόνου εργασίας και του γεγονότος, ότι η τιμή αυτού του εμπορεύματος, η οποία κατά τον Ricardo καθορίζεται από την αξία του, δεν εξαρτάται μόνον από τον για την παραγωγή του αναγκαίο χρόνο εργασίας, αλλά, λόγω του σχηματισμού ενός ενιαίου ποσοστού κέρδους, και από το κεφάλαιο, που χρησιμοποιείται στην παραγωγή του, κι έτσι μεταβάλλεται, εν αντιθέσει προς την αξία του, με το ωρομίσθιο ή το ποσοστό κέρδους, δηλ. με την κατανομή του εισοδήματος. Μπροστά

---

10. Για να μπορεί ο αναγνώστης να διαβάσει τις απόψεις του Marx για τη ρικαρδιανή θεωρία, οι οποίες περιέχονται σ' αυτά τα κείμενα, κριτικά, δηλ. σε σύγκριση με αντίστοιχες απόψεις που βρίσκονται διάσπαρτες στο *Κεφάλαιο*, σημειώνουμε ότι το χειρόγραφο των *Θεωριών για την υπεραξία* γράφτηκε στο διάστημα από Αύγουστο 1861 μέχρι μέσα 1863 και αποτελεί τη συνέχεια του πρώτου (και μοναδικού) τεύχους του *Zur Kritik der politischen Ökonomie* (Συμβολή στην κριτική της πολιτικής οικονομίας), που εκδόθηκε το 1859.